

Ogledalo bez mana

Lučić, Agata

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:510093>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

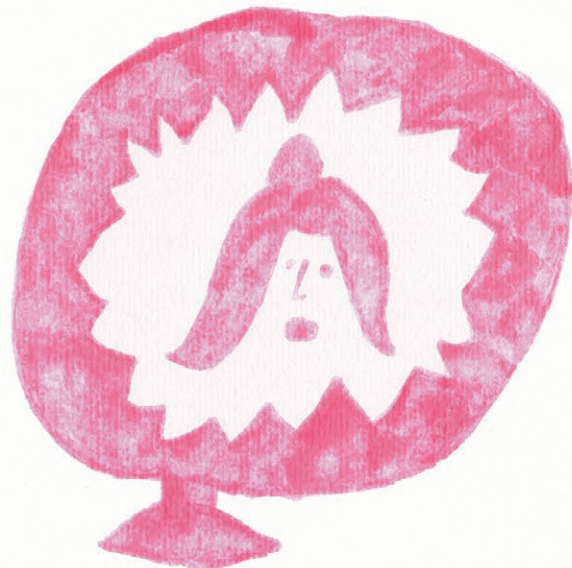
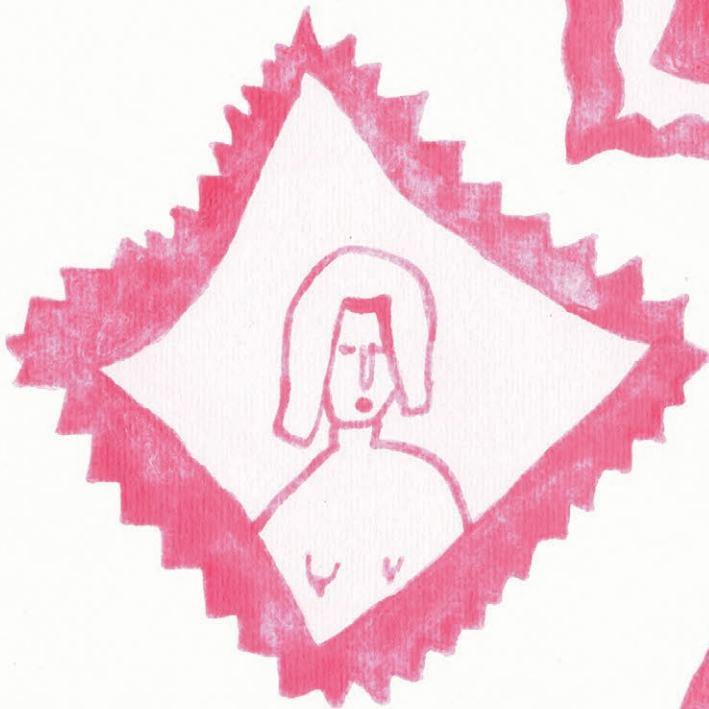
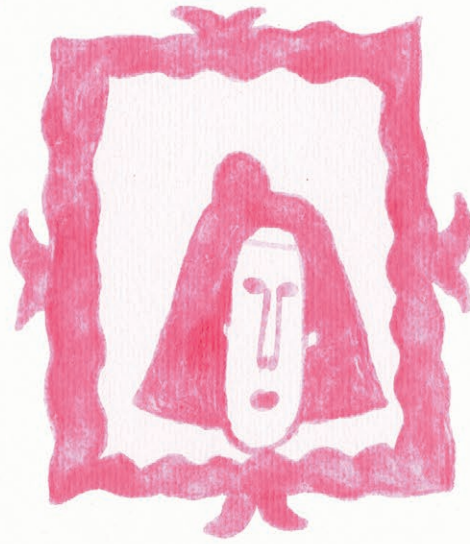
Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI

Diplomski sveučilišni studij **GRAFIKA**

DIPLOMSKI RAD
OGLEDALO BEZ MANA

studentica

AGATA LUČIĆ

mentor

red. prof. art.

SVJETLAN JUNAKOVIĆ

ZAGREB,
2020.

Sveučilište u Zagrebu
Akademiya likovnih
umjetnosti

SADRŽAJ

1.	UVOD	7
2.	PRIČANJE PRIČE	8
2.1.	SKETCHBOOK I SELFIE CRTEŽI	9
2.2.	KNJIGE	13
2.3.	STRIP i „široke teme“	16
3.	UZORI U STRIPU	21
3.1.	TARA BOOTH	22
3.2.	ULLI LUST	24
3.3.	MARJANE SATRAPI	26
4.	• TEMI - Body image	28
5.	OGLEDALO BEZ MANA	31
5.1.	PROCES RADA	49
6.	ZAKLJUČAK	53
7.	LITERATURA	54

1. UVOD

1.

1.

1. Svakog jutra nakon buđenja odem u kupaonicu i pogledam se u ogledalo. Ta učestala, svakodnevno ponavljajuća radnja odvija se već godinama. Odrazi u ogledalu nisu uvijek ispunjeni zadovoljstvom. Osobito bih istaknula period kada se tijelo najviše mijenja – iz djevojčice u mladu ženu, što sam iskusila i prošla u pubertetu. Iako bih voljela da sam se svako jutro dočekala s osmijehom na licu, točno se sjećam onih nesavršenosti i nepravilnosti koje su mogle otjerati ono što je kod svih nas najveći adut – osmijeh. Iako se u periodu puberteta osjećamo zbunjeno jer zapravo ni ne znamo što se događa s našim tijelom, čak i kad to razdoblje začuđenosti i prihvaćanja promjena prođe, nisam sigurna da je zadovoljstvo s vlastitom slikom u ogledalu zajamčeno. Čime je uopće to zadovoljstvo uvjetovano?

Na diplomski rad naziva „Ogledalo bez mana“ bila sam potaknuta upravo ovim razmišljanjima. Prisjetila sam se nedostataka koji su me najviše zamarali ili koji me još uvijek zamaraju u fizičkom smislu, a nisu samo moj problem. Iz perspektive žene, nametnuti su nam mnogi ideali ljepote koji se mijenjaju tijekom raznih povijesnih perioda. Okruženi slikom idealne žene koju svakodnevno vidamo u časopisima, na *billboardima*, na internetu ili na televiziji mislimo da s našim izgledom nešto nije u redu. Uvijek postoji nešto što bi moglo biti bolje, ljepše, savršenije, izazovnije. „Ogledalo bez mana“, kao što i naslov kaže, mana nema te naglašava upravo ona nesavršenstva koja su u svijetu medija retuširana ili izbrisana. Naglašava ono s čime se sve žene na svome tijelu suočavaju, u drugačijem obliku ili obujmu, a što ih je u jednom trenutku vjerojatno dovelo do nesigurnosti zbog svih slika koje su nam predstavljene od strane medija. Moj rad stavlja nesigurnosti u prvi plan, kontrirajući onom predivnom modelu dugačkih nogu, zategnutog i glatkog lica, bez ijedne dlačice na tijelu, duge bujne kose i svih ostalih savršenstva koja nismo mogle pronaći na sebi.

Umjetnički dio rada sastoji se od knjige ilustracija i serije grafika izvedene u tehnici sitotiska. U uvodu sam ukratko objasnila temu svoga rada i zašto me ta tema zainteresirala, a u idućim ću ulomcima pismenog dijela opširnije pojasniti utjecaje na ovaj rad pomoću svojih prijašnjih radova, ali i pomoću radova drugih umjetnica i umjetnika. Zatim ću opširnije pojasniti ovaj rad – temu i ideju, te ću se poslužiti i citatima drugih autorica i autora koji su mi pomogli sumirati vlastite misli. Potom ću opisati rad i proces nastanka.

slika 1.
crtež na unutrašnjoj naslovnici
knjige „Ogledalo bez mana“

2. PRIČANJE PRIČE

S obzirom na to da jedan dio ovog rada čini knjiga, ukratko ću objasniti što me privuklo baš tom mediju. Interes za knjigu pokazala sam više puta tijekom obrazovanja na Akademiji. Nalazim neku neobjašnjivu privlačnost u tom objektu koji se može listati. Stranice knjige, iako su odvojene kompozicije, trebale bi funkcionirati kao cjelina povezana jednom pričom i idejom. Rekla bih da je baš to kompleksnost knjige. Knjiga me osobno veoma veseli u današnjem dobu kojim vladaju digitalni mediji i veliki mi je užitek listati kvalitetno izvedene priče u obliku stripa ili slikovnica. Pročitati neku dobru priču, vidjeti neku zanimljivo ilustriranu slikovnicu i pročitati strip usređuje me i ispunjava.

Kad pogledam unatrag mislim da mi je tijekom obrazovanja na Akademiji bilo važno „pričanje priče“ u različitim formama. Kroz skice u *sketchbooku* brzo sam bilježila svoju svakodnevicu, ono što me okružuje, putovanja ili neke nove ideje. Kroz ilustracije sam pokušala ispričati tuđu priču svojim jezikom slika ili crteža. Kasnije sam, razvijajući svoje stripove i knjige, pokušala ispričati neku vlastitu priču koja mi je u tom trenutku bila važna. Ukratko ću proći idejama nekih ranijih radova koje sam napravila tijekom svojeg obrazovanja, a za koje mislim da su utjecali na to da razvijem ideju ovog rada.

2.1.

SKETCHBOOK I SELFIE CRTEŽI

Od početka studija na Akademiji više-manje stvorila sam naviku crtanja u *sketchbooku*. Za mene je to pozitivna rutina zato što tako mogu vrlo jednostavno, brzo i neopterećeno zabilježiti svoja razmišljanja i događaje kojima se kasnije mogu vratiti. To je forma svojevrsnog dnevnika, u crtačkom obliku. Blokići su sa mnom na predavanjima, u kafićima, u parkovima, u javnom prijevozu, kod kuće i na mjestima gdje možda crpim i najveću inspiraciju - na putovanjima.

Ovaj put ih spominjem zbog studijske razmjene u Belgiji i zbog Ai WeiWeiove izložbe u Muzeju fotografije u Antwerpenu koja mi je zbog dviju skica u *sketchbooku* ostala u sjećanju i pobudila u meni neka pitanja. Jedan dio izložbenog prostora bio je ispunjen njegovim *selfijima*, fotografijama sebe koje je svakodnevno okidao i objavljivao na društvenim mrežama. Na Instagramu i na Twitteru dokumentirao je godine provedene pod stalnim nadzorom kineske vlade¹. Iako Ai WeiWeiovi *selfiji* imaju drugi cilj i poruku, taj me rad potaknuo na razmišljanje o društvenim mrežama općenito te kakve su fotografije i objave među najpopularnijima.

Selfie fotografije sigurno su jedna od kategorija koja donosi najveći broj obožavatelja, a prikazuju ljude najčešće u najboljem izdanju i provučene su kroz razne filtere. Tada sam napravila skicu svojih prvih *selfija*. Uslijedilo je nekoliko *selfie* crteža. Zanimalo me kako bi izgledalo kada bi medij fotografije za čije je okidanje potrebno nekoliko sekundi zamijenio crtači materijal za čiju je realizaciju ipak potrebno više vremena. Neki *selfiji* nastali su spontano, bez gledanja, a neki dok sam gledala svoj odraz u mobitel. Crteži su podijeljeni u manje kvadrate te tako podsjećaju na formu slika na profilu na Instagramu. Cilj nije bio nacrtati se savršeno, što najčešće i jest poanta objavljene *selfie* fotografije, već prikazati se u raznim izdanjima - od nekih rijetkih realnijih, do pojednostavljenih ili grotesknih, što je još i izražajnije obilježje zbog korištenja kričavih boja. Time sam htjela naglasiti bizarnost profila sa savršenim fotografijama raznih lica i tijela koji osvajaju *likeove* diljem svijeta na Instagramu, a koji su mnogim mladim ljudima uzor i misle da baš tako trebaju izgledati. Razlog zašto spominjem baš tu skicu i crteže je zato što se slična ideja našla u knjizi „Ogledalo bez mana“. U današnje vrijeme društvene mreže su medij koji također diktira ideal ljepote te sam zaključila da je bitno iskoristiti i tu misao za neku od stranica svoje knjige.

¹ <https://artdaily.cc/news/101461/Ai-Weiwei-s-first-solo-exhibition-in-Belgium-on-view-at-FOMU#.XrGqIKgzaUk> (pristupljeno 6. 7. 2020.).

slika 2.
crtež u knjizi „Ogledalo bez mana“

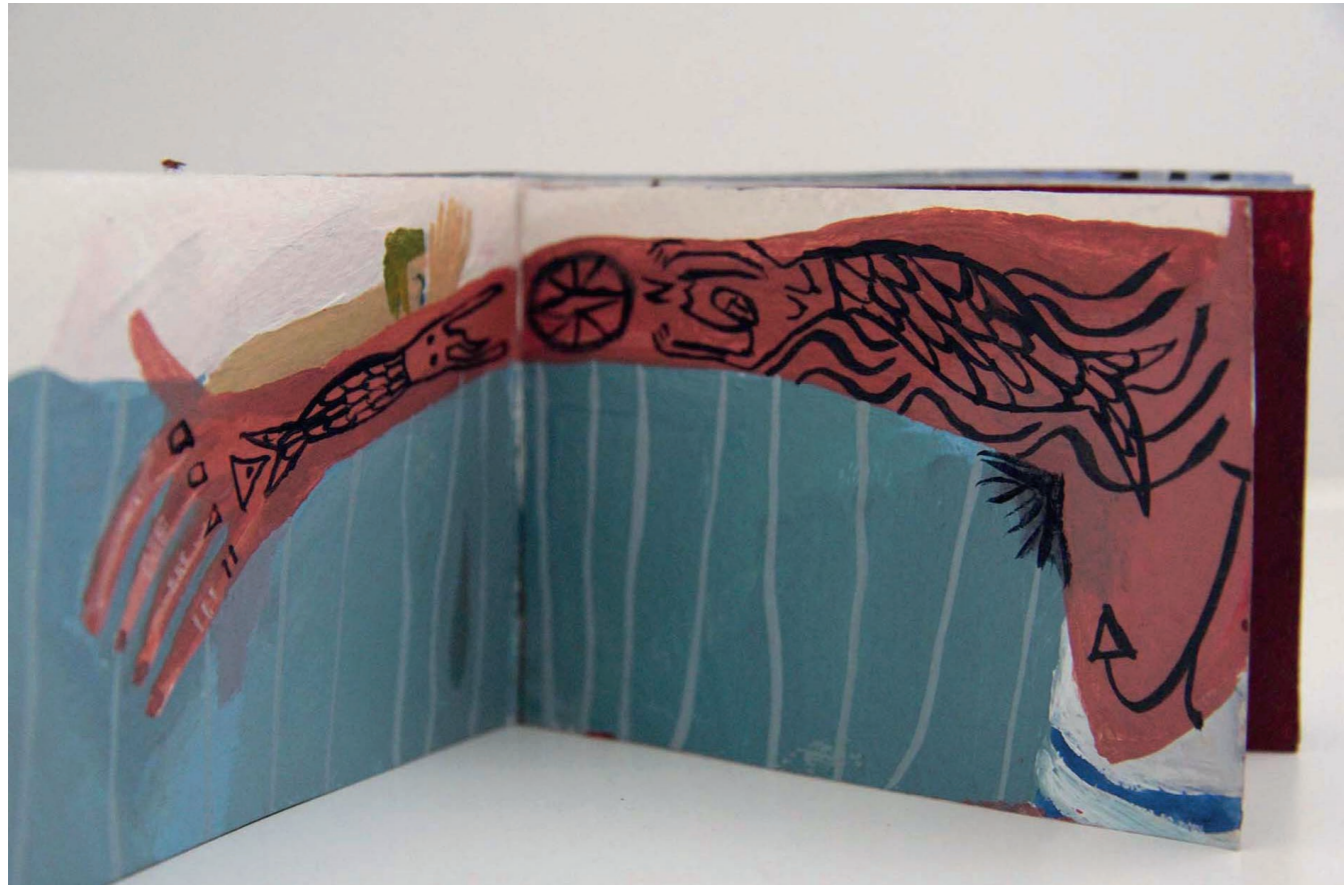
Tijekom treće i četvrte godine studija pokazala sam više interesa za medij knjige. Zanimalo me i ilustriranje tuđeg teksta, što znači da interpretiram tuđu priču na svoj način, ali i forma umjetničke knjige, što znači da je ideja za knjigu u cijelosti na meni. U obama zadacima susrela sam se s nekim „problemima“ koje je trebalo riješiti. U slučaju ilustracije prema zadanom tekstu od mene se tražilo da smislim atmosferu već postojeće priče, oživim likove, mjesta i događaje. Za mene su kvalitetno ilustrirane knjige one u kojima se priča ne ponavlja doslovce slikom. Mislim da bi ilustracije trebale dati priči jednu novu dimenziju, što definitivno nije jednostavan zadatak. S time sam se prvi put susrela u ilustracijama za knjigu „Moby Dick“. Rad na ovom zadatku potrajao je nekoliko mjeseci – od čitanja knjige, odabira meni zanimljivih događaja, skiciranja likova, smišljanja *storyboarda* i rada na finalnim ilustracijama. Nakon završenih ilustracija uslijedio je prijelom, odnosno prilagodba slike i teksta. Ovo je bio prvi put da sam iskusila već spomenutu kompleksnost rada na knjizi i uočila o koliko je toga potrebno promišljati kada radimo knjigu, pa čak i ako za nju postoji predložak u obliku teksta.

Drugi zadatak koji sam si zadala bio je osmisliti cijeli produkt knjige, od početne ideje do finalnog proizvoda – fizičke knjige. Rad koji sam napravila bila je knjižica „Garden“ koja je ručno otisnuta knjiga u tehnikama litografije i sitotiska, inspirirana vrtom, biljkama i kolažima Henryja Matissa. Iako ta knjiga nije velikih dimenzija, cijeli proces rada bio je dosta zahtjevan. Osim kompozicijskih, u ovom slučaju postojalo je čak i više tehničkih izazova. Knjižica „Garden“ osmišljena je kao *leporello* forma, odnosno oblik harmonike. Već sam napisala da smatram da je, kada govorimo o knjizi, cjelina jednako važna kao i svaka zasebna stranica. U knjizi *leporello* forme cjelina ima možda i veću važnost s obzirom na to da je promatramo i čitamo kao takvu. Veliki izazov bio je u tome što je knjiga ručno otisnuta, obostrano u mnogo slojeva, a neke su stranice dodatno ušivene što je od mene zahtijevalo dobru organizaciju i promišljanje i o tom faktoru.

Ova dva zadatka istaknula sam zato što su produbili moje zanimanje za formu knjige, koja je jedan dio ovog diplomskog rada. Knjižica „Garden“ bila je moj prvi pokušaj ručno otisnute knjige, što bi vjerojatno htjela jednom ponoviti, a prva pomisao je bila da i diplomski rad napravim na taj način. Na kraju sam se ipak odlučila za knjigu „Ogledalo bez mana“ s crtežima, no znanje koje sam stekla pripremajući slojeve i eksperimentirajući s filmovima za sitotisk radeći na knjizi „Garden“ primijenila sam na seriju grafika i na veći format.

slika 3.
detalj iz knjige „Garden“

slika 4.
skica za ilustraciju iz serije „Moby Dick“

slika 5.
knjiga „Garden“

Strip je također bio jedna od formi koju sam isprobala. U slučaju moje kratke „strip-karijere“ istaknula bih i dala važnost sadržaju koji se našao unutar kraćih pokušaja. Već sam spomenula *selfije*, koji su se osim u bloku, našli i u jednom stripu. Tema koja se nekoliko puta ponovila bila je menstruacija, predmenstrualni sindrom i stereotip gladi vezan za nju.

Nije neobično da menstruacija bude tema nečijeg umjetničkog rada s obzirom na to da su i druge tjelesne izlučevine našle svoje mjesto u muzejima. Isto tako, nije iznenađujuće da neka umjetnica svojim radom progovara o menstruaciji koja je svakomjesečni, prirodni i sastavni dio njezinog života. No, u članku „Povijest tjelesnih tekućina u feminističkoj umjetnosti“, osim umjetnica koje su menstruaciju uzele kao temu za svoje stvaralaštvo, spominje se i događaj da je društvena mreža Instagram prije pet godina izbrisala objavu tadašnje studentice koja je objavila neeksplicitnu fotografiju na kojoj se vidi mrlja od menstruacije². Začudujuće je pročitati da je neki globalno poznati društveni medij cenzurirao objavu menstrualne krvi. No, očito postoje dvostruka pravila u *online* svijetu s obzirom na to da primjerice ženske bradavice moraju biti cenzurirane dok za muškarce to pravilo ne vrijedi. Iako je svijet društvenih mreža i interneta jedan paralelni, virtualni svijet, stvarni život je pod njegovim neminovnim utjecajem. Nažalost, ovakve reakcije cenzuriranja menstrualne krvi, prirodni biološki proces žena pretvaraju u izvor srama³.

Moji stripovi s temom menstruacije nastali su dosta spontano. Iako iz ovakvih članaka spoznajem da su neke teme koje žene čine stvarnima očito u nekim slučajevima i dalje tabuizirane, ne smatram da je tema menstruacije nešto čega bih se trebala sramiti ili skrivati te je kao dio mog života završila u mom stripu. No, kroz osobno iskustvo i ono što sam doživjela, vidjela ili čula, npr. da je djevojčicama često neugodno zbog menstruacije ili da je menstrualna krv na nekim reklamama i dalje prikazana plave boje, da žene u nekim zemljama uopće nemaju pristup sanitarnim menstrualnim proizvodima, uočila sam važnost ovakvih tema, da bi se neke stvari možda mijenjale u budućnosti.

Istaknula bih reklamu za *brand* higijenskih i zdravstvenih proizvoda „Essity“⁴, koja prikazuje stvarne priče o maternici (kampanja se zove „Wombstories“). Reklamu u ovom slučaju napominjem zbog broja ljudi kojemu je takav sadržaj serviran, za razliku od umjetničkog sadržaja koji toliki doseg naprosto nema. No, ova reklama uspješno vizualno i idejno prikazuje

segment ženske biologije. Narativ reklame iskreno i otvoreno prikazuje različite i lijepe i teške situacije s kojima se žene svakodnevno susreću u samo tri minute – od prve menstruacije, ginekološkog pregleda, „procurivanja“, umjetne oplodnje, trudnoće, pobačaja, menopauze, žena koje ne žele trudnoću i ostalih realnih trenutaka. Na reklamama je radilo šest animatorica okupljenih oko redateljice Nishe Ganatrau. Cijela priča je riješena estetski vrlo zanimljivo, što je i razlog zašto sam je primijetila i zašto sam je uopće imala potrebu spomenuti. Mislim da takav pristup još više približava poistovjećivanje s ponekad lijepom, a ponekad bolnom stvarnosti koju žene proživljavaju. Njihov cilj bio je prikazati realnost te potaknuti društvo da otvoreno priča o svome intimnom zdravlju. S obzirom na to da je reklama u prvih tjedan dana od objave pogledana više od 200 000 puta⁵, nadam se da će u svome cilju i uspjeti.

Razlog zašto spominjem temu menstruacije u kontekstu diplomskog rada je zato što sam kroz te stripove prvi put progovorila o nekim temama iz perspektive svog spola. Osim toga, u tim stripovima obuhvatila sam neke stereotipe koji se vežu za menstruaciju, promjene raspoloženja, želju za hranom i divljanje hormona – zanimalo me je li to zaista slika žene onih dana u mjesecu. Francuska filozofkinja Simone de Beauvoir 1949. u knjizi „Drugi spol“, uspoređujući ženu s muškarcem, navodi kako biološka razlika žene „dovodi do njihove emotivnosti izravno vezane uz vaskularne razlike: lupanje srca, rumenilo itd.“ Posljedično podložne su i „konvulzivnim manifestacijama: suzama, ludom smijehu, živčanoj krizi“ (Beauvoir, 2016: 50). Zaključuje da se muškarac „čini beskrajno povlaštenim“ jer „njegov genitalni život ne proturječi njegovoj osobnoj egzistenciji“ dok su „krize puberteta i menopauze, mjesečno „prokletstvo“, duga i često teška trudnoća, bolan i katkad opasan porodaj, bolesti, nesreće karakteristični za ljudsku ženu“ (Beauvoir, 2016: 51).

Temu menstruacije htjela sam prikazati u svjetlu šarenih boja i veselih uzoraka da bi kontrirala atmosferi priče. Tema demistificiranja menstruacije dovela me do prvih zabilješka skica i *storyboarda* za ideju nesigurnosti unutar koje sam također iskoristila nekoliko ženskih normalnosti koje nas čine stvarnima, poput dlačica na tijelu koje moraju biti otklonjene ili malih grudi koje nisu dovoljno dobre jer nisu poput onih iz časopisa ili prištića koji moraju biti prekriveni šminkom. Tabu menstruacije potaknuo me na daljnje razmišljanje o stvarima na tijelu koje bi žena trebala ovako ili onako prikazati da bi nekome bila dovoljno dobra.

² https://www.vice.com/en_us/article/ypa99m/the-history-of-bodily-fluids-in-feminist-art (pristupljeno 6. 7. 2020.).

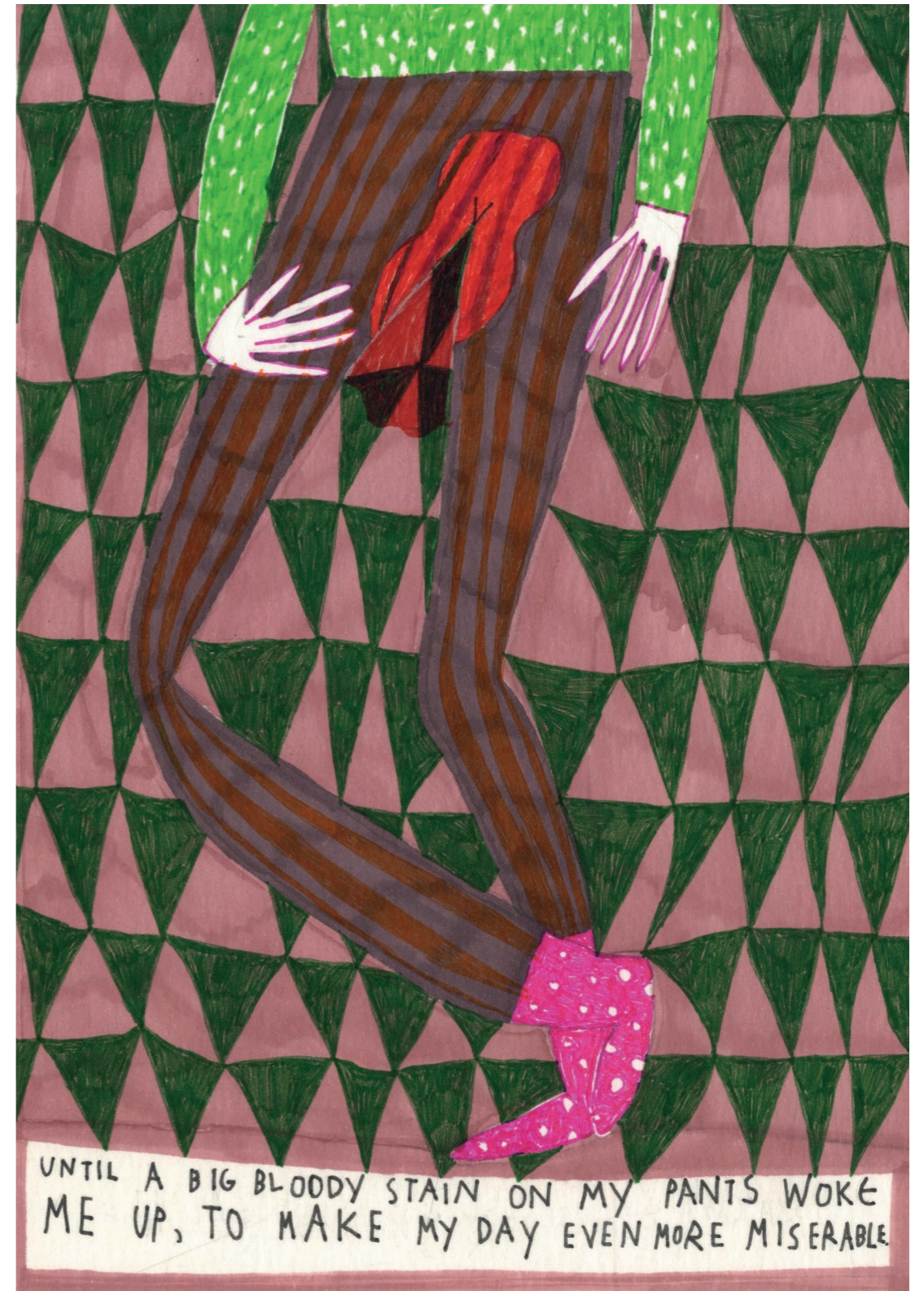
³ <https://eu.usatoday.com/story/opinion/2019/06/08/how-instagram-censors-could-affect-lives-everyday-women/1329016001/> (pristupljeno 20. 7. 2020.).

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=JZoFq1x1bk0> (pristupljeno 9. 7. 2020.).

⁵ https://zadovoljna.dnevnik.hr/clanak/reklama-koja-u-tri-minute-prica-najiskreniju-pricu-o-menstruaciji---612143.html?fbclid=I-WAR13YEvLPNmahGA_SPLjRK-mnywarsSqWUBUW_StXNPYdZS-y2oU0AfHFo (pristupljeno 9. 7. 2020.).

slike 6. i 7.
animacije iz reklame za brand „Essity“

slika 8.
tabla stripa „Misery“

3. UZORI U STRIPU

U prijašnjem paragrafu spomenula sam svoje strip-pokušaje, a u ovom bih istaknula neke autorice stripova i njihove autobiografske strip-priče za koje mislim da odlično progovaraju o određenim kompleksnim temama koje su veoma životne, što me njima i privuklo. To su tri autorice čiji rad pratim zadnjih nekoliko godina te gledam i čitam njihove stripove. Tara Booth o svojim mentalnim problemima, ovisnostima i nesigurnostima progovara kroz strip te se tako pokušava boriti i suočiti s njima. Ulli Lust bila je dovoljno hrabra da bi svoje intimne događaje kroz ludo tinejdžersko putovanje ispričala crtežom i slikom. Marjane Satrapi govori o svome djetinjstvu u Iranu i o bijegu od vjerskog fanatizma i radikalnih zakona. Ove autorice izdvojila sam zato što sam unutar njihovog rada naišla na tri različite priče unutar kojih tijelo ima drugačiju ulogu. Osim toga, pokazuju kako se u svome tijelu možemo osjećati, a i koliku važnost u vlastitom stavu o sebi ima netko drugi, odnosno društvo. Rekla bih da su to tri priče o trima različitim identitetima, s nekima se možemo poistovjetiti, neke će nas iznenaditi ili šokirati, a s nekima se još nismo susreli jer dolaze iz druge kulture. Ono što je također zanimljivo je da priče pokazuju različite dobne perspektive, što također igra ulogu kod prihvaćanja samog sebe. Marjane Satrapi priča o djetinjstvu i o mladosti, Ulli Lust o adolescenciji, a Tara Booth radi stripove o svojoj sadašnjosti iz perspektive dvadesetosmogodišnjakinje. Kod prvih dviju priča autorice su pustile da prođe neko vrijeme te su se svojoj ranijoj dobi vratile u trenutku zrelosti i odmaka od samih događaja. Ove tri autorice izdvojila sam zbog toga što me u radu inspiriraju životne, intrigantne priče, koje na mene ostavljaju dojam, pogotovo ako su, kao i u ovom slučaju, vizualno zanimljivo riješene.

3.1.

TARA BOOTH

Tara Booth mlada je strip-crtačica i ilustratorica iz Portlanda s objavljenim kraćim i dužim izdanjima stripa. Za svoj rad kaže da je često potaknut njezinim suživotom s anksioznošću i s depresijom, a već je i iskusila borbu s ovisnosti o alkoholu. Na prvu nimalo jednostavna životna priča, no iskren pristup takvim problemima zainteresirao me za Tarine stripove. Ono što joj pomaže transformirati negativne emocije je mogućnost da momente u kojima se osjeća beznačajno i izvan kontrole, pretvori u neki komični crtež⁶. Tara u svojim stripovima vješto barata humorom i tako preoblikuje tragične situacije te razne autobiografske životne momente pretvara u kraće ili duže stripove. Osim izraza lica i tijela koji su veoma naglašeni u njezinim stripovima, mislim da su žive boje i razni uzorci koji se ponavljaju na pozadini ili na odjeći elementi koji dodatno ističu duhovitost u cijeloj situaciji. Čitajući intervju s Tarom naišla sam na rečenicu u kojoj kaže da „želi da se ljudi osjećaju dobro u svojoj koži“⁷. U njezinim stripovima česta su tema tijelo i izgled, a ona se svog tijela ne srami. Na mnogim stranicama stripova prikazuje sebe u kućnim izdanjima, голу i „prirodnu“. Osim toga, na komičan način progovara o „ženskim aktivnostima“ i o momentima poput depilacije, istiskanja prištića, iščekivanja menstruacije i sl. Rekla bih da za Taru tabui ne postoje i da se ne boji pokazati tko je ona, fizički i psihički. Problemi s kojima se susreće te svakodnevne borbe s kakvima se sve više ljudi pokušava nositi pretvara u zabavne strip-priče. Pokazuje kako se ne treba sramiti sebe sa željom da olakša i sebi, ali i drugima koji njezine stripove čitaju, a kao veliku važnost istaknula bih upravo destigmatizaciju mentalnog zdravlja i ovisnosti.

slika 9.
Tara Booth,
Nipple Hair

⁶ <https://www.itsnicethat.com/articles/tara-booth-art-150816> (pristupljeno 7. 7. 2020.).
⁷ <http://amadeusmag.com/blog/tara-booth-illustrator-authentic/> (pristupljeno 7. 7. 2020.).

3.2.

Ulli Lust

Ulli Lust austrijska je strip-autorica s adresom u Berlinu. Kao i Tara Booth, bavi se kraćim i dužim strip-formama, a iza sebe ima nekoliko objavljenih duljih grafičkih romana. Od autorice sam izdvojila grafički roman „Danas je posljednji dan ostatka tvog života“ – nagrađivanu autobiografsku priču u kojoj sedamnaestogodišnja Ulli bez putovnice i novca, s prijateljicom, autostopirajući, odlazi na putovanje iz Austrije u Italiju. Priča nije nimalo ugodna, događaji su često šokantni i brutalni zbog toga što putem susreću i prizivaju razne marginalne ljude, a rijetki prema njima imaju dobre namjere. Autorica i sama spominje kako je taj dio svog života „pomela pod tepih“. Kaže kako se dobra priča nalazi „obično baš u onome što mislimo da trebamo sakriti o sebi“ i kako je počela uživati u stvaranju knjige kada je „prevladala i posljednje ostatke srama zbog onoga što je prošla u toj fazi života“⁸. Ovom me stripu prvenstveno privukla naslovnica s koje nas gledaju dva našminkana crvena oka i intrigantni naslov. Nakon što sam otvorila knjigu, razni vješto nacrtani likovi i njihovi izrazi lica, pokreti, prikazi grada i pejzaža u crnoj i zelenoj boji presudili su da krenem čitati.

Ovaj strip-roman i autoricu spominjem kao referencu zato što u priči mlado žensko tijelo ima važnu ulogu. Muškarci u priči prikazani su kao predatori, a mladoj Ulli koja na ovakvom putovanju vrlo jednostavno ulazi u nevolje, teško je oduprijeti se i izboriti za sebe. Muškarci teško prihvaćaju NE, a u Ulli se isprepliću razni osjećaji. U takvim emotivno stresnim situacijama istaknula bih bizarne osjećaje nezadovoljstva svojim tijelom: „Bilo mi je neugodno ležati tako gola i blijeda, s debelim butinama. Uvukla sam trbuh.“ (Lust, 2016: 110) Kako se priča razvija, a muškarci postaju sve gori, Ulli ih se želi riješiti, no oni je ne prestaju vrebati. Zaključuje: „Sve sam deblja. Jako dobro. Što gore izgledam, to bolje.“ (Lust, 2016: 281) Kao da je tijelo bila cijena koju je morala platiti, ali zato što je bila mlada, neiskusna, naivna i lakovjerna. Čitati o događajima u kojima se isprepliće želja za istraživanjem i upoznavanjem svoga tijela s osjećajem nemoći i o događajima seksualnog iskorištavanja u meni je izazvala ljutnju i gnušanje, ali i svojevrsno divljenje da je Ulli podijelila takvu priču s ostatkom svijeta. Ipak, ovakve nam priče mogu pokazati da se u raznim životnim situacijama ne predajemo lako te da se zauzmemo za sebe i za svoje tijelo.

Interesantna izjava u jednom razgovoru s njom je da je imala politički razlog za dijeljenje ove priče o sebi. Nadalje, odrastajući s dvjema sestrama nikad se nije osjećala sramežljivom ili uplašenom, a u ovoj priči naljutile su je njezine reakcije, kao i reakcije njezine suputnice kao

protagonistice naspram muškaraca. Kaže kako „nije bila naučena da se osjeća manjom od muškaraca“, a zanima je „ženska perspektiva i ženski život“⁹. Ulli Lust smatram relevantnim izborom zbog svih navedenih razloga koje sam iščitala iz same priče, ali i zbog intervjua koji su mi još više dali uvid u autoričin grafički roman. Ulli je za dobru priču izabrala dio života koji je mislila sakriti, a ja sam pokušala razviti priču o nesigurnostima koje mnogi žele prekriti.

slika 10.
Ulli Lust,
„Danas je posljednji dan ostatka tvog života“,
Naklada Fibra

8 <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/moja-najveca-tajna-je-bila-da-ne-znam-ko-je-otac-moga-sina-pa-sam-o-tome-nacrtala-strip/6512788/> (pristupljeno 9. 7. 2020.).

9 <http://www.tcj.com/the-ulli-lust-interview/> (pristupljeno 9. 7. 2020.).

Marjane Satrapi autorica je iz Irana, koja se kasnije preselila u Francusku gdje živi i radi stripove, ilustracije i animirane filmove. „Perzepolis“, grafički roman, priča je o njezinom djetinjstvu i odrastanju, prožeta političkim događanjima u Iranu u doba islamskog režima i rata s Irakom. Njezina priča zaintrigirala me zbog toga što je smještena u drugačiju kulturu i tradiciju te je odrastanje u takvoj okolini neusporedivo s našim običajima. Iz njezine perspektive možemo vidjeti kako je bilo odrastati u represivnom društvu te kako se Marjane osjećala u Europi kada su je s četrnaest godina roditelji poslali na školovanje u Beč. Rođena u obitelji koja ju je poticala na učenje, čitanje i razmišljanje, Marjane bih opisala kao buntovnu malu intelektualku koja zbog takvog karaktera često dolazi u sukob s okolinom. U Iranu je ona „zapadnjakuša“¹⁰, a u Europi je često promatrana s predrasudama zbog svog porijekla. „Perzepolis“ sam odabrala zato što mi je bilo zanimljivo čitati o tome kako se jedna žena osjeća u kulturi u kojoj su joj nametnuta mnoga stroga pravila, što se tiče izgleda i što se tiče ponašanja.

Mala Marjane u počecima romana ukazuje na pravila ponašanja i kako je način odijevanja postao ideološki znak – postajali su muškarci i žene fundamentalisti, ali i moderne žene i progresivni muškarci. Pravila su postojala za oba spola. „Kao što je ženama prijetio zatvor ako bi odbile nositi veo, i muškarcima je bilo zabranjeno nositi kravatu (taj omraženi simbol Zapada). I ako je ženska kosa uzbuđivala muškarce, isto je važno za gole muške ruke. I tako su zabranili i nošenje kratkih rukava.“ (Satrapi, 2012: 77) Marjane već u ranoj dobi pokazuje svoj bunt – govori kako bi trebala naučiti „braniti svoja prava kao žena“ (Satrapi, 2012: 78) te sa svojim roditeljima odlazi na prosvjed gdje se prvi put u životu suočava s nasiljem. Marjane je imala i svoje uzore sa Zapada. Voljela je glazbu koja je bila zabranjena, a zbog tenisica, uskih hlača, traper-jakne i bedža s likom Michaela Jacksona na ulici su je zaustavile tzv. čuvarice revolucije koje su je htjele prijaviti komitetu. Kazna za takav prekršaj mogla je izgledati tako da su imali pravo danima je držati zatvorenu te čak i izbičevati.

Kasnije se pokušava prilagoditi životu u Austriji, no kao mlada djevojka koja dolazi iz Irana nailazi na mnoge prepreke. Bivala je izbačena iz svojih domova, slomljena srca i na kraju se našla na ulici – taj je poraz četiri godine kasnije vraća u Iran na koji se ponovo treba prilagoditi i staviti veo. U dvadesetima također pokazuje s kakvim se ograničenjima suočavaju mladi ljudi, ukazuje na razne zabrane – zabrane ljubavnih veza prije stupanja u brak, zabrane kućnih zabava, žene nisu smjele nositi šminku i sl.

Kako i autorica kaže „u nekim zemljama, žena mora biti pokrivena, dok je u drugim poželjna gola“¹¹. „Perzepolis“ spominjem iz tog razloga, zbog dualnosti kultura i dviju krajnosti koje ta dva svijeta predstavljaju. Ova priča, osim što me podsjetila na kulturne razlike, podsjetila me na to da cijenim slobodu koja mi je omogućena – slobodu izbora o tome što ću obući, hoću li staviti šminku, kakvu ću frizuru imati i sl. Na kraju takve, iako naizgled površne sitnice, čine naš identitet i osobnost.

Premda smo slobodni odlučivati za sebe, mislim da su ideali i pravila sveprisutni. U našem svijetu iako nisu nametnuti režimom, različiti društveni mediji manipuliraju istima. Marjane uzimam kao uzor koji unutar strogog režima u kojem je odrastala prkosi pravilima i izgrađuje svoj čvrst karakter. Ovim radom želim prkositi pravilima savršenstva koja od žena žele učiniti umjetnu, ukalupljenu lutku. „Nemoj nikad zaboraviti tko si.“ (Satrapi, 2012: 151), rečenica je koju je Marjane čula od svog oca prije odlaska u Europu i rečenica je kojom želim završiti ovaj odlomak o iskrenom, dirljivom, potresnom strip-romanu.

slika 11.
Marjane Satrapi,
„Perzepolis“,
Naklada Fibra

¹⁰ <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/perzepolis-burna-prica-o-odrasanju-1184645> (pristupljeno 9. 7. 2020.).

¹¹ <https://www.vogue.com/article/emma-watson-interviews-marjane-satrapi> (pristupljeno 9. 7. 2020.).

4.

Body image o TEMI

Kao što sam već i navela, ideji o tome da se u svom radu želim osvrnuti na temu *body imagea* prethodili su neki vlastiti prijašnji radovi i razmišljanja. *Body image* ili predodžba tijela osobno je poimanje vlastitog fizičkog izgleda, a skup je misli i emocija koji su rezultat te percepcije. Slika o sebi može biti pozitivna i/ili negativna, a na nju utječu i osobni i vanjski faktori¹².

Konvencije društva vanjski su faktor koji utječe na subjektivnu sliku o sebi. Paradigma lijepog mijenja se kroz stoljeća, ali ovisi i o geografskom području. Pojam ljepote sigurno nije istoznačan kod nas u zapadnoj kulturi i primjerice u nekom plemenu u Africi koje nikad nije vidjelo reklamu na *jumbo* plakatu. I Umberto Eco u „Povijesti ljepote“ potvrđuje moju misao: „Ljepota nikada nije bila nešto apsolutno i nepromjenjivo, nego je ovisno o povijesnom razdoblju i zemlji poprimala različite likove...“ (Eco, 2004: 16) Na početku njegove knjige nalazi se i lenta ilustracija prema kojoj možemo vidjeti različite prikaze tijela kroz stoljeća. Iako na lenti ima tridesetak reprodukcija, da bih predočila o čemu se radi, izdvojila sam nekoliko njih. Ukratko, od Willendorfske Venere naglašenih oblina, zatim elegantnih, gotovo nagih Venera poput Minske ili Botticellijeve pa Goyine „Gole Maje“, koja osim nagošću, izaziva i svojim zavodničkim pogledom, zatim Picassove „avangardne provokacije koja ruši sve estetske kanone“ (Eco, 2004: 415), završava s golom Marilyn Monroe i s Monicom Bellucci – erom koja „slijedi ideale Ljepote koje im nudi svijet komercijalne potrošnje“ (Eco, 2004: 418). Različiti ideali mijenjali su se kroz stoljeća te su utjecali jedni na druge, iako vremenski udaljeni. No, za „Ogledalo bez mana“ neću ulaziti u povijesnu kronologiju, već ću se fokusirati na ono što mislim da su ideali ljepote u vremenu u kojem živim te koji su čimbenici to uvjetovali.

Okružena sam konstantnim prikazima žena. Gledaju me sa zgrada, na cesti ili u tramvaju. Prate me na televiziji – u filmovima, u serijama, u glazbenim videospotovima. Svijet društvenih mreža također je preplavljen sretnim i savršenim osmijesima i tijelima. Smatram da danas najveći utjecaj na mladu populaciju imaju društvene mreže, a mladi ono što vide *online*, žele biti i u stvarnom svijetu. Citirat ću Mašu Grdešić koja u knjizi „Cosmopolitika“ piše kako „kina, radio, televizija, robne kuće i *shopping*-centri, reklame, modna i kozmetička industrija, tabloidi i časopisi kao glavni pogoni potrošačke kulture dvadesetog stoljeća tako sudjeluju u stvaranju *fantazijskih svjetova*“ (Grdešić, 2013: 197). U 21. stoljeću dodala bih već prethodno spomenute platforme društvenih mreža koje su također dio tog fiktivnog svijeta. S obzirom na

broj korisnika (od sveukupno 7,7 bilijuna ljudi u svijetu, njih barem 3,5 bilijuna je *online*¹³), jedan su od najefektivnijih načina za reklamiranje raznih proizvoda, među kojima su i reklame *beauty*, higijenskih i modnih artikala. Okruženi sadržajem koji je nemoguće izbjeći, stvaramo iluziju lijepog i poželjnog. Naomi Wolf u „Mitu o ljepoti“ piše kako „mit o ljepoti šire i osnažuju ciklusi samoprezira koji kod žena izazivaju reklame, fotografije i slike na sjajnim stranicama“ (Wolf, 2008: 91), a zna se da je ideal „visoka, mršava, plavuša bijele kože, s licem bez pora, nepravilnosti i nedostataka – netko potpuno *savršen*“ (Wolf, 2008: 9). Kako bi ispravile svoje nedostatke, u želji za savršenstvom, žene kupuju proizvode za uljepšavanje, a industrija na njima zaraduje. Grdešić pokazujući interes za žensku popularnu kulturu, prati i analizira ženske časopise koji su „vidljiviji dio industrije koja zaraduje na nezadovoljstvu žena – ali i muškaraca – vlastitim izgledom“ (Grdešić, 2013: 126). Ne želim poreći ljepotu svih tih žena kojima sam okružena, već želim istaknuti krajnji cilj zarade i profita iskorištavajući „prosječne žene“ koje se ne mogu identificirati sa slikama koje ih okružuju. U svrhu reklama korištene su i druge metode uljepšavanja – od šminke do kasnijeg retuširanja koje slijedi u koracima obrade fotografija. Sve to iskrivljuje stvarnost, a žene čini nezadovoljnijima njihovim prirodnim izgledom. Paradoks je i da primjerice ženski časopisi pišu članke o *body imageu*, ali „ne poduzimaju gotovo ništa kako bi se trend sve mršavijih djevojaka na naslovnice i u modnim priložima zaustavio“ (Grdešić, 2003: 125). Kao rješenje Grdešić nam ukazuje da bismo se trebali/trebale „ne boriti protiv *unificiranih tijela koja „vire“* iz ženskih časopisa, već protiv *doslovne identifikacije* s njima“ (Grdešić, 2003: 130). No, opet, slike koje svakodnevno iskaču oko nas sigurno imaju utjecaj.

Ipak, možda je omanji pomak vidljiv u tragovima. Primjerice, koliko sam uočila unazad nekoliko godina, „raznolikiji“ modeli također su manji dio reklamnih kampanja, žene različitih boja kože, rase, tjelesne konstitucije i sl. No, češće individue, a ne industrija, stoje iza projekata koji se bave tijelom u njegovom prirodnom prikazu poput Sophie Harris-Taylor koja portretira žene s raznovrsnim stanjima kože¹⁴ ili Ashley Armitage koja fotografira dlake na različitim dijelovima tijela¹⁵ te prikazuje realnu sliku žene, bez obrade u Photoshoppu¹⁶. Na takve editorijale nažalost nećemo naići u popularnim magazinima, a mlade autorice poput Ashley, između ostalog, morat će se suočiti i s raznim razočaravajućim komentarima.

¹² <https://www.psychalive.org/what-is-body-image/> (pristupljeno 9. 7. 2020.).

¹³ <https://ourworldindata.org/rise-of-social-media#:~:text=Facebook%2C%20the%20largest%20social%20media,3.5%20billion%20of%20us%20online.> (pristupljeno 10. 7. 2020.).

¹⁴ <https://www.itsnicethat.com/articles/sophie-harris-taylor-epidermis-photography-080518> (pristupljeno 10. 7. 2020.).

¹⁵ <https://www.dazeddigital.com/photography/article/27250/1/has-instagram-become-the-ultimate-tool-for-body-shaming> (pristupljeno 10. 7. 2020.).

¹⁶ <https://www.dazeddigital.com/photography/article/29017/1/the-photographer-normalising-our-imperfect-bodies> (pristupljeno 10. 7. 2020.).

O GLEDALO BEZ MANA 5.

Rad „Ogledalo bez mana“ potaknut je osobnim trenucima i kratkotrajnim negodovanjima zbog fizičkog izgleda. Razmišljajući o slici „idealne ljepotice“ i o njezinom utjecaju na vlastito (ne)zadovoljstvo odrazom u ogledalu, počela sam raditi na ovoj ideji. Fokus rada stavila sam na nekoliko uobičajenih dijelova tijela koji su zbog utjecaja društvenih konstrukta postali univerzalni ženski kompleksi i frustracije. Prisjetila sam se i perioda puberteta, kada je zapravo sve počelo. Sjećam se da je za mene bila prava muka gledati kako na mom licu bujaju prištići, a tijelo postaje prekriveno slojem dlačica koje dotad nisu postojale. Mislim da u ovom trenutku svog života mogu izjaviti da sam više-manje prihvatila kako izgledam te da nisam osoba koja je pretjerano opsjednuta vlastitim izgledom. No, unatoč tome, frustracije zbog npr. brzine rasta dlaka na vlastitim nogama ili neočekivanih pet kilograma viška na vagi, uočavam i dalje. Za to bih, osim same sebe, okrivila medije koji nam i dalje bezrezervno serviraju iskrivljene slike nerealnih ženskih prikaza. Ideju o pozitivnom poimanju vlastitog izgleda htjela sam približiti publici različite dobi, što bih istaknula kao jedan od ciljeva. Načinom izvedbe htjela sam ovaj rad približiti kako djeci, tako i odraslima. Humor koristim kao jedan od glavnih elemenata kako bih svoj osnovni motiv lakše i ostvarila. Želim na duhovit način, uz prisustvo ironije, autobiografskim elementima naglasiti tjelesne „nesavršenosti“ te potičem na njihovo prihvaćanje.

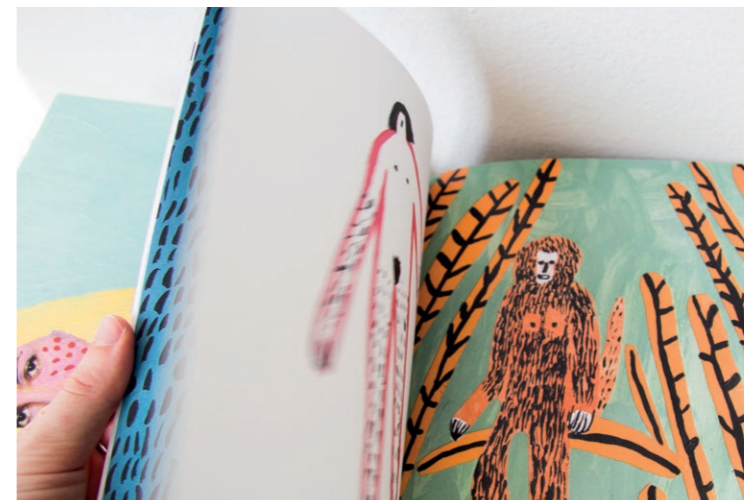

slika 12.
(detalj) ilustracija iz knjige
„Ogledalo bez mana“

Knjigu sam tematski podijelila po cjelinama, a za ime rada i poglavlja koristim duhovite naslove. Poglavlje s prištićima nazivam „Točka, točka, točkica“, prisjećajući se dječje crtaće igre. Prištićima dajem novi karakter poput lica nekog čovjeka, sladoleda, cvijeta ili tijela neke bube te njima kreiram igru „poveži točke“ u kojoj obično dobivamo neki oblik. Poglavlje „Lice s naslovnice“ inspirirano je medijima o kojima sam već dosta pisala. Svoj autoportret uspoređujem s naslovnicom časopisa te tako tvorim naslovnicu časopisa „Elle“ i fiktivnog časopisa „Naturelle“. Osim ovog, napravila sam još dva autoportreta, u jednom sam se prisjetila svoje kratkose „dječačke“ faze, a u drugom sam se zbog „ženskih brčića“ nacrtala kao Frida Kahlo. Časopis ne može bez duplerice na kojoj se nalazi izazovna ljepotica, no za ovu priliku kao glavna autorica i urednica knjige odlučujem izazovnu ljepoticu prikazati u prirodnom izdanju s dlakama i prištićima. Nisam mogla izostaviti *selfije*, točnije njih četrdeset koji su kao cjelodnevna aktivnost nastajali od 07:15 ujutro do 23:32 navečer. Za poglavlje „Pogledaj me u...“ inspirirala sam se „najatraktivnijim ženskim atributima“, a i stereotipnim muškim uletom koji vidamo u npr. filmskim scenama gdje muškarac prvo impresionirano pogleda u ženske grudi. Ilustriram djevojke s reklama za donje rublje i prirodno „nesavršene“ grudi – velike, srednje i male veličine, kontrirajući besprijevnim televizijskim. Poglavlje „Carnegia Gigantea“ nazvala sam prema latinskom nazivu jedne vrste kaktusa, a posvećeno je ženskim dlakama. One u medijima ne postoje (čak ni na reklamama proizvoda za depilaciju), a u „Ogledalu bez mana“ su itekako vidljive – osim na ljudskom liku i na životinjama koje su mi u ovom slučaju poslužile kao odlična usporedba. Zadnju cjelinu ostavila sam za najčešći ženski kompleks – za debljinu. Poglavlje nazivam „Debela“, a naslov ponavljam u raznim debljinama slova, time aludirajući na razne oblike ženskog tijela i nezadovoljstvo težinom. Čokoladom proizvođača „Debela“, debljinom u ogledalu i u kupaonici završavam knjigu.

slika 13.
knjige „Ogledalo bez mana“

slike 14.-19.
stranice knjige „Ogledalo bez mana“

slike 20.-22.
stranice knjige „Ogledalo bez mana“

36

37

slike 23.-26.
duplerice u knjizi „Ogledalo bez mana“

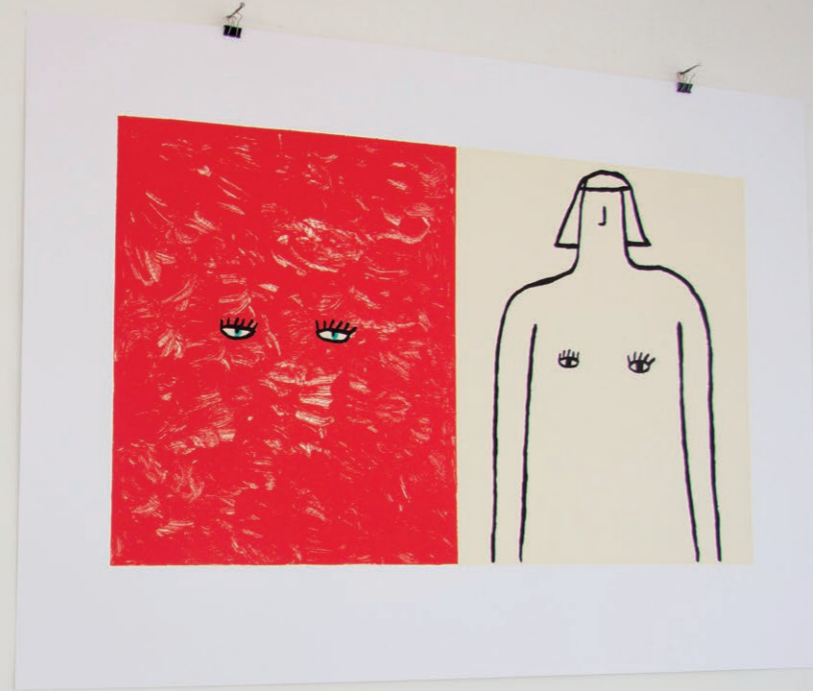
**GLEDALO
BEZ MANA**

slika 27.
unutrašnja naslovnica knjige „Ogledalo bez mana“

Serija grafika sastoji se od sedam grafika u tehnici sitotiska, dimenzija 100 x 70 cm. Neke od manjih crteža planirala sam napraviti kao seriju većeg formata i za to mi je savršeno odgovarala tehnika kojoj je plošnost jedno od glavnih obilježja. Idejno ponavljam sve ono što sam i u knjizi htjela reći, tako da su se na grafikama našli sljedeći motivi: uz zarobljene grudi u grudnjaku ponavljam atraktivne „reklamne grudi“, žena-kaktus te usporedba žene i majmuna, pogled u „oči“, lice s naslovnice i žena s bubuljicama. Koristim vizualno atraktivne i najčešće jake boje, široke plohe, ponekad razbijene teksturom u kombinaciji sa simplificiranim, gotovo infantilnim *outlineom*, s ciljem da što jednostavnijim, a opet šaljivim jezikom doprem do promatrača.

slika 28.
(detalj) Točka, točka, točkica
sitotisak
100x70 cm
2019.

slika 31.
Zarobljene
sitotisak
100x70 cm
2019.

slike 29. i 30..
Pogledaj me u oči
sitotisak
100x70 cm
2019.

slike 33. i 34.
Lice s naslovnice
sitotisak
100x70 cm
2019.

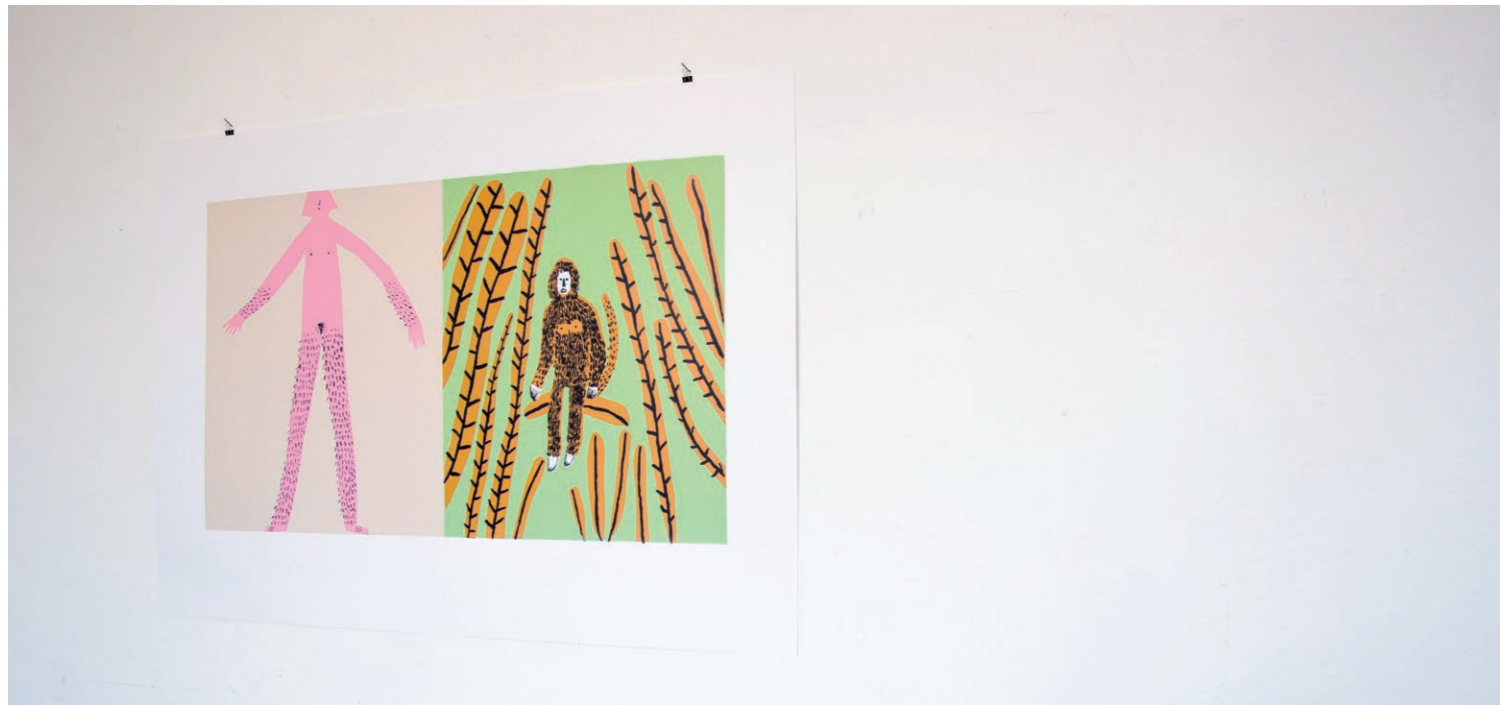

slika 32.
(detalj) Ja, kaktus
sitotisak
100x70 cm
2019.

slika 37.
Djevojke s billboarda
sitotisak
100x70 cm
2020.

slike 35. i 36.
Ja / majmun
sitotisak
100x70 cm
2020.

5.1.

PROCES RADA

Proces umjetničkog dijela rada započeo je skicama, što je meni osobno logični tijek razvijanja nekog kompleksnijeg zadatka. Ovdje bih stavila naglasak na „osobno“ zato što postoje različiti pristupi razrade projekata i radova, ali ja najčešće brzim, malim skicama započinjem projekte u kojima je knjiga ili serija radova finalni produkt. Cijeli proces započela sam *storyboardom*, u kojem sam idejno razrađivala izgled svake stranice i cjelinu knjige. Ovakav pristup odgovara mi zbog toga što mogu brzo i jednostavno manipulirati kompozicijom i elementima. U ovom slučaju puno je lakše ispravljati greške ili početi ispočetka, za razliku od već definiranih crteža u kojima će mi to oduzeti puno više vremena. Skice su formulirale smjer u kojem želim ići. Tu sam ustanovila da knjigu želim podijeliti u poglavlja prema temama te prema načinu crteža na koji želim realizirati svoje ideje.

Idući korak bio je odabrati materijale kojima ću se služiti kod oblikovanja ilustracija te sam sukladno skicama odabrala da ću koristiti samostalno izradene kolaže kao plohu te crtež akrilom i tuševima kao drugi sloj koji će definirati konačnu formu. Osim tih tehnika, odabrala sam i neke crteže u tušu i peru te gvašu i akrilu. U trenutku procesa nastajanja ovih radova, s obzirom na princip izrade koji se, kako sam i opisala, najčešće sastojao od korištenja ploha nekoliko različitih boja te finalnog sloja s jednostavnijim crtežom, odabrala sam tehniku sitotiska za veće formate. Krenula sam s pripremom tog dijela rada.

Ukratko, sitotisak je grafička tehnika propusnog tiska. Priprema je izgledala tako da sam prvo trebala pripremiti filmove za različite slojeve boja i isplanirati tijek tiskanja boja. Filmove sam radila crnim akrilom i kolažom na paus-papiru. Film je predložak željenog otiska koji se osvjetljavanjem kontaktno kopira na sito, na kojem na osvijetljenim dijelovima ostaje emulzija pa ono postaje za boju nepropusno (slobodne površine), a na ostalim dijelovima ostaje propusno (tiskovni elementi)¹⁷. Uslijedila je priprema sita, osvjetljavanje, miješanje boja i otiskivanje što sam realizirala u radionici uz pomoć stručnog suradnika.

Paralelno sam završavala crteže, koje sam skenirala i digitalno obradila. Od mase crteža izdvojila sam jedan dio i krenula raditi prijelom u InDesignu. U ovoj sam fazi neke ilustracije još dodatno doradivala u Photoshopu, ručno sam pisala naslove koje sam također skenirala, obrađivala i dodavala. Ono što mi je kod prijeloma bilo bitno je da crtežima kreiram što logičniji, „čitki“ slijed s obzirom na to da tekst osim naslova ne postoji. Osim izgleda pojedinačnih stranica, fokusirala sam se na to da knjižni blok strukturiram u homogenu, koherentnu cjelinu. Da bih razbila očekivani slijed, ubacila sam duplerice koje imaju promišljenu svrhu te su u službi ideje. Za kraj mi je ostalo dizajnirati vizualno atraktivnu naslovnice koja će privući čitatelje.

slika 38.
proces otiskivanja grafika
osvijetljeni film na situ

¹⁷ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56270> (pristupljeno 12. 7. 2020.).

slika 39.
crteži

slika 40.
storyboard za knjigu

7. LITERATURA

KNJIGE:

Beauvoir, Simone de. *Drugi spol*, (prev. Mirna Šimat), Naklada LJEVAK d. o. o., Zagreb, 2016.

Grdešić, Maša. *Cosmopolitika*, Disput d. o. o., Zagreb, 2013.

Lust, Ulli. *Danas je posljednji dan ostatka tvog života*, (prev. Tatjana Jambršak), Naklada Fibra d. o. o., Zagreb, 2016.

Satrapi, Marjane. *Perzopolis*, (prev. Nikola Pezić), Naklada Fibra d. o. o., Zagreb, 2012.

Wolf, Naomi. *Mit o ljepoti*, (prev. Tamara Slišković), Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.

INTERNETSKI IZVORI:

1. <https://artdaily.cc/news/101461/Ai-Weiwei-s-first-solo-exhibition-in-Belgium-on-view-at-FOMU#.XrGqIKgzaUk/> (pristupljeno 6. 7. 2020.)
2. https://www.vice.com/en_us/article/ypa99m/the-history-of-bodily-fluids-in-feminist-art/ (pristupljeno 6. 7. 2020.)
3. <https://eu.usatoday.com/story/opinion/2019/06/08/how-instagram-censors-could-affect-lives-everyday-women/1329016001/> (pristupljeno 20. 7. 2020.)
4. <https://www.youtube.com/watch?v=JZoFqIxlbk0/> (pristupljeno 9. 7. 2020.)
5. https://zadovoljna.dnevnik.hr/clanak/reklama-koja-u-tri-minute-prica-najiskreniju-pricu-o-menstruaciji---612143.html?fbclid=IwAR13YEvLPNmahGA_SPLjRK-mny-warsSqwUBUwU_StXNPYdZS-y2oU0AfHfFo/ (pristupljeno 9. 7. 2020.)
6. <https://www.itsnicethat.com/articles/tara-booth-art-150816/> (pristupljeno 7. 7. 2020.)
7. <http://amadeusmag.com/blog/tara-booth-illustrator-authentic/> (pristupljeno 7. 7. 2020.)
8. <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/moja-najveca-tajna-je-bila-da-ne-znam-tko-je-otac-moga-sina-pa-sam-o-tome-nacrtala-strip/6512788/> (pristupljeno 9. 7. 2020.)
9. <http://www.tcj.com/the-ulli-lust-interview/> (pristupljeno 9. 7. 2020.)
10. <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/perzopolis-burna-prica-o-odrastanju-1184645/> (pristupljeno 9. 7. 2020.)
11. <https://www.vogue.com/article/emma-watson-interviews-marjane-satrapi/> (pristupljeno 9. 7. 2020.)
12. <https://www.psychalive.org/what-is-body-image/> (pristupljeno 9. 7. 2020.)
13. <https://ourworldindata.org/rise-of-social-media#:~:text=Facebook%2C%20the%20largest%20social%20media,3.5%20billion%20of%20us%20online./> (pristupljeno 10. 7. 2020.)
14. <https://www.itsnicethat.com/articles/sophie-harris-taylor-epidermis-photography-080518/> (pristupljeno 10. 7. 2020.)
15. <https://www.dazeddigital.com/photography/article/27250/1/has-instagram-become-the-ultimate-tool-for-body-shaming/> (pristupljeno 10. 7. 2020.)
16. <https://www.dazeddigital.com/photography/article/29017/1/the-photographer-normalising-our-imperfect-bodies/> (pristupljeno 10. 7. 2020.)
17. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56270/> (pristupljeno 12. 7. 2020.)
18. http://gerusija.com/downloads/Drustvo_spektakla.pdf/ (pristupljeno 13. 7. 2020.)

